

APROAPE DE „SUFLETUL” ANIMALELOR

O sinteză de psihologie animală și etologie

INSTITUTUL EUROPEAN

2005

CUPRINS

Cuvînt înainte / 3

I. PSIHICUL ANIMAL – EXISTĂ OARE? / 9

1. „Sufletul” animalelor ca un fenomen cultural / 9
 2. Despre viața instinctivă și inteligentă / 17
 3. Psihicul animal – un obiect de cunoaștere trivalent / 25
 4. Principalele forme de comportament la animale / 32
 5. Psihicul animal în lanțul trofic al naturii / 36
 6. De ce psihicul animal este interesant? / 37
- Sumar / 39*

II. INCURSIUNE ÎN TRECUT / 41

1. Obstacole în calea cunoașterii psihicului animal / 41
 2. Scrutare în preistorie și antichitate / 43
 3. Moștenirea scolasticii / 47
 4. Replica renașcentistă / 48
 5. Soluția iluministă / 51
 6. „Necuviinciozitatea” evoluționistă / 53
- Sumar / 61*

III. DIN VISCERE PRELUNGIRE / 63

1. Introducere în anatomia recepției / 63
 - 1.1. Mai întîi a fost pipăitul / 64
 - 1.2. Lumea ca o gustare / 66
 - 1.3. Auzul și vederea / 66
 - 1.4. Primordialitatea vederii / 68
2. Dezvoltarea mișcărilor / 69
 - 2.1. Mișcarea prin pseudopode, flageli și cili / 69
 - 2.2. Mișcarea jetiformă / 70
 - 2.3. Mișcarea viermiformă / 70
 - 2.4. Dispozitive specializate de mișcare / 71
 - 2.5. Prehensia și manipularea / 72

- 3. Sistemul nervos și comportamentul / 74
 - 3.1. Transmiterea impulsului / 75
 - 3.2. Evoluția sistemului nervos / 76
 - 3.3. Plasticitatea și diversitatea comportamentală / 80
- 4. Hormonii și comportamentul / 85
 - 4.1. Hormonii și reactivitatea nervoasă / 86
 - 4.2. Sistemul hormonal al vertebratelor / 87
 - 4.3. Relația hormon – comportament / 89
- 5. Imersie în adâncurile geneticii / 90
- Sumar / 94*

IV. FATALITATEA REACTIVITĂȚII INSTINCTIVE / 95

- 1. O schiță teoretică asupra activității instinctive / 95
- 2. Componentele instinctului / 102
- 3. „Forme” sau structuri ritmice / 107
- 4. Rîtmul circadian și stimularea externă / 109
- 5. Coordonarea mișcărilor / 112
 - 5.1. Tipare fixe de acțiune / 114
 - 5.2. Comanda coordonării mișcărilor / 119
 - 5.3. Coordonarea mișcărilor și contracțiile musculare gradate / 127
 - 5.4. Intenția și controlul mișcărilor îndemînatice / 131
- 6. Impulsul și comportamentul / 135
 - 6.1. Agenții stimulatori care declanșează comportamentul / 135
 - 6.2. Mecanismul declanșator / 138
 - 6.3. Impulsul instinctiv / 140
- 7. Reacțiile instinctive ale delfinilor / 143
 - 7.1. Racoviță remember / 143
 - 7.2. Transformări viscerale / 146
 - 7.3. Specializări comportamentale / 150
 - 7.4. Comportamentul acvatic al delfinilor – o direcție evolutivă fatală / 152
 - 7.4.1. *Rumegător de proteine / 152*
 - 7.4.2. *Bradycardia în imersie / 153*
 - 7.4.3. *Instinctul respirației devine manifest / 155*
 - 7.4.4. *Reprezentarea numerică a componentelor instinctului respirației delfinilor / 158*
 - 7.4.5. *Instinctul respirației diferențiază delfinii interspecific / 161*
 - 7.4.6. *Toaletarea și nevoia de stimulare a respirației / 167*
- Sumar / 170*

V. SCLIPAREA INTELIGENȚEI / 174

- 1. Inteligența – fenomen natural / 174
- 2. Încadrarea fenomenului / 176

3. Definirea inteligenței animale / 177
4. Problema edificării structurilor inteligenței / 182
5. Asaltul inteligenței prin studiul învățării / 190
 - 5.1. Formele „instinctive” de învățare / 191
 - 5.1.1. *Habituarea sau obișnuirea* / 191
 - 5.1.2. *Atașamentul impregnant* / 193
 - 5.2. Formele „inteligente” de învățare / 200
 - 5.2.1. *Învățarea prin „încercare și eroare”* / 200
 - 5.2.2. *Condiționarea clasică* / 204
 - 5.2.3. *Intuiția* / 209
 - 5.2.4. *Alte forme de învățare și inteligența animală* / 213
6. Inteligența și seriozitatea jocului / 215
 - 6.1. Încadrarea jocului / 215
 - 6.2. Jocul ca expresie a „surplusului energetic” / 216
 - 6.3. Reformularea teoriei „surplusului energetic” / 218
 - 6.4. „Surplusul energetic” din jocul mamiferelor / 220
 - 6.5. Orientarea mamiferelor superioare și jocul / 222
 - 6.6. Jocul explorator și curiozitatea / 224
 - 6.7. Jocul social / 225
7. Inteligența delfinilor – un univers aparte / 227
 - 7.1. Cea mai dificilă problemă: atragerea atenției / 228
 - 7.2. Atașamentul impregnant om – delfin / 232
 - 7.3. Nerecompensa ca pedeapsă / 235
 - 7.4. Inestimabila perfecțiune / 239
- Sumar* / 245

VI. ÎN INTERIORUL „SUFLETULUI” ANIMALELOR / 246

1. „Sufletul” animal și evoluția culturii / 246
2. De la împăratul Solomon la Tîndală / 248
3. Păcală, muza delfinilor? / 251

Summary / 256

Bibliografie selectivă / 261

I. PSIHICUL ANIMAL – EXISTĂ OARE ?

1. „Sufletul” animalelor ca un fenomen cultural¹

Toți oamenii cunosc câte ceva despre „sufletul” animalelor, despre viața și modul lor divers de comportare, deseori atît de asemănător cu cel al oamenilor. Mai mult, am da dovadă de o simpatetică ignoranță dacă n-am recunoaște că și animalele știu câte ceva despre modul de comportare al oamenilor. Ele știu foarte bine cum se comportă celelalte specii de animale cu care conviețuiesc și cu care împart același mediu de viață; îl știu și pe om, față de care pot avea reacții agresive sau defensive, adînc înrădăcinate în zestrea reactivă cu care se nasc, de un anumit fel la cele sălbatice și de alt fel la cele domestice. Apropierea de acest „suflet” al lor este însă mult mai dificilă, cu deosebire în mediul lor natural de viață, unde animalul trebuie să te considere parte componentă a mediului său natural de viață, apropiat de acest univers, cu pretenția de a te păstra ceea ce ești, o ființă cu un suflet asemenea și ceva mai mult.

Este cunoscut faptul că pe malul mării unde turiștii se plimbă, pescărușii păstrează o anume „distanță critică”, că vulpea știe de animalele din pădure, pe care le împarte între victime, dușmani și inofensivi, că pentru cîine sau pisică stăpînul este inconfundabil, unde problemele de apropiere și identificare conspecifică sînt altele decît în natură, uneori ajungînd deformat, slăbite. Pe de altă parte, există o lume aparte a semnalelor semantice, a calculelor mentale, cu operații de mare complexitate, unde oamenii au motive serioase să se considere plasați deasupra naturii, de neconfundat cu ceea ce poate trece prin mintea animalelor. Cînd un om rezolvă o problemă complexă de algebră, cînd scrie o poezie, cînd imaginează un scenariu, cînd ia o decizie managerială, acesta este încercat de sentimente și convingeri în plus față de ceea ce pot reflecta animalele.

Dar oricît de înaltă și abstractă ar fi sfera lumii reflectate de om, oricît de inedit ar fi domeniul „interiorizat” al acțiunilor cu încărcătură semantică umană, cît de perfecționat ar fi „instrumentalizată” zestrea reactivă lingvistică, acestea își au rădăcinile în natură, ca producîndu-se prin angajarea unor mecanisme neuronale asemenea, își au punctul de pornire în secreții viscerale și hormonale întîlnite și la animale. Orice înălțare a acțiunilor mentale în sferele abstracte are întotdeauna un punct de plecare natural, o reacție denumită de mai demult *instinctivă* sau *inteligentă*, larg comparabilă cu cea a animalelor, greu nereproductibilă electronic, de simulat cibernetic, la nivelul

¹ Redactarea prezentului subcapitol și-a avut ca punct de plecare o comunicare susținută la Sesiunea Anuală a Muzeelor de Științe ale Naturii (Bacău, 1992), cu titlul „*Spiritualitatea” animală în sistemul culturii muzeale*”.

computerelor. Producerea lor este întotdeauna pregătită și direcționată de o intenție, poate chiar de o mînie sau furie interioară, care este naturală și fără de care n-ar mai avea loc. Este adevărat, în clipa următoare, întreaga gestionare a acțiunii se supune unei ordini logice, unor algoritmi specifici, unor reguli gramaticale sau de alt fel, deja reproductibile formal cu mijloace electronice perfecționate, care pot fi simulate. De aceea, măcar prin secvențele sale de debut, acțiunile mentale umane aparțin întru totul naturii și se pretează realizării unor largi comparații cu comportamentul animalelor. Îi apropie și-i deosebesc reacții care coboară pînă în adîncul metabolismului enzimatic ale genei sau se înalță la cel al activității unei minuscule unități neuronale, de sensibilitatea căreia depinde sesizarea acțiunii unor agenți stimulatori. Sînt reacții sintetizate în termenul generic de „suflet” animal, unde ghilimelele adesea se pot păstra și la om, contrar superiorității lui evolutive.

Aprecierile de mai sus sînt făcute în condițiile în care pentru foarte mulți oameni viața psihică a animalelor nu există, iar animalele sînt considerate niște simple dobitoace, bune doar să fie crescute ca omul să aibă ce mîncă. Este o mentalitate destul de răspîndită, tipică celor crescuți și educați în orașe, între pereții din beton și sticlă a blocurilor, rar expuși la situații de a se confrunța și de a înțelege comportamentul animalelor, în special al celor din natură. Nici nu-și pot imagina că prin comportarea într-un fel sau altul a diverselor specii de animale, se face proba existenței unei secvențe distincte comportamentale a naturii, care a existat înaintea apariției omului în natură, că o bună parte din reacțiile oamenilor aparțin acestei secvențe comportamentale a naturii, ca indivizi, comunitate familială, culturală, etnică, populațională.

Ignoranța în domeniu este enormă, în sensul că se uită foarte ușor cît de des oamenii se comportă la fel ca și animalele, că în acumularea lor de capital sînt mînați de impusuri similare cu cele ale animalelor, care vor să domine un teritoriu doar al lor, cu conotații specifice diferențiale, a unei anumite comunități sau grup. Sînt uimiți că pisica din casă poate face nevăzută bucata de carne de abia cumpărată și așezată pe masa din bucătărie, că ea domină ca pisică teritoriul pe care omul i l-a pus la dispoziție. Animalele surprind deseori prin capacitatea lor de a rezolva situații problematice, cum prin asta își agonisesc cele necesare traiului, cum își îngrijesc puii și se definesc drept ființe cu „suflet”. Animalul nu-și poate supraordona logic aceste acțiuni mentale, dar și le pot însuși ca un domeniu propriu de comportare. Orice cîine maidanez va putea așeza ceea ce a învățat în completarea colților săi, pe care îl va face ca să-și apere puii, cînd devine agresiv și pune la zid pe orice trecător, chiar pe cel care mai înainte l-a hrănit. Ordinea „sufletească” a animalului poate să nu se potrivească cu cea morală a omului. Faptul că reacțiile lui pot să apară adesea „prostești”, că au ca țintă exact omul care mai înainte i-a dat de mîncare, pentru asta încă natura nu poate fi trasă la răspundere.

Un număr destul de mare de oameni recunosc existența unui univers „sufletesc” distinct animal, ca un domeniu în care comportamentul animal și cel uman se pot întîlni și confrunța, unde să se asemene și totodată să se distingă. Este un domeniu revendicat de mai mulți oameni decît sfera profesională a psihologilor sau etologilor de profesie. Sînt cei pe care viața i-a pus în situația să lucreze cu animalele, să le cunoască și să le controleze „sufletele”. Unii dintre ei ajung să se remarce prin aprecieri și gesturi exagerate, compensatorii, pe care îi putem numi mai mult decît „sufletști”, la care iubirea față de animale este dusă la cote extreme. Ei găsesc loc în căminele lor

pentru adăpostirea unor specii de animale aparte, unele foarte îndepărate de om și de devenirea acestuia. Sînt însă oameni care au îndrăzneala să se apropie de „sufletul” acestora, a unora cu un mare potențial agresiv, care la origine au trăit în adîncurile neumblate ale naturii, care nu se aseamănă cu animalele domestice (pisicile, cîinii, caii) și nici cu cele din apropierea lui (șobolani, iepuri). Existența acestor animale în natură n-a depins niciodată de om și activitatea sa productivă, fiind specii deosebite prin forma lor corporală și modul lor de comportare (păianjeni, scorpioni, pești exotici, șerpi, cameleoni ș.a.). Cînd este cazul, aceste animale răspund la afecțiunea și sensibilitatea omului, prin care însușiri dovedesc că se pot apropia și trăi alături de om. Este de apreciat, totodată, perspicacitatea cu care aceștia învață, cu care rezolvă situații problematice și lipsa lor de „scrupule” în atingerea scopului lor vital, cînd, în situații imprevizibile pot deveni „rele” și periculoase.

Pentru ca cineva să-și facă o părere despre existența și manifestarea vieții psihice a animalelor, de existența unui „suflet” animal, trebuie doar să dea puțin deoparte perdeaua camerei în care se află și să deschidă geamul. Sub streșină sau la gura de aerisire va descoperi cuibul unei familii de vrăbii. Aici va putea să vadă „pe viu” cum, cu mult sîrg, părinții adună material de cuib, pe urmă cum le cară puilor de mîncare. Mai departe, într-o curte de găini, va putea constata cum cocoșii se bat pe viață și pe moarte pentru a-și disputa înțietatea dominantă asupra găinilor, pentru a „stăpîni” întreaga curte, chiar în fața omului. Sus pe conductorii electrici sau de telefon va vedea că rîndunelele sau mierlele au o ordine a lor proprie de a se aduna în cîrd, că adunate acolo păstrează între ele o distanță „de respect”, că ele se cîrduiesc împreună cu o forță care poate să o depășească pe cea care le îndeamnă să-și caute individual hrana necesară pentru a supraviețui. Mai mult, va avea motive să fie pus serios pe gînduri atunci cînd va afla că în cartier, pe la niște case părăsite, se organizează turniruri cu animale, cu cîini, cocoși, puși să lupte pe viață și pe moarte, pentru încheierea de pariuri de sute și mii de dolari.

Destul de mulți oameni de decizie, cu pregătire profesională ridicată contestă încă temeinicia existenței unui „suflet” al animalelor, ca domeniul să fie luat în serios din perspectivă academică și universitară. Chiar crearea și întreținerea unor rezervații naturale, a unor muzee specializate sau lăcașuri de cultură de acest fel este interpretat doar ca o favoare a sufletului uman făcut replicii sale infraumane. Centrele academice și universitare de tradiție împărtășesc o părere diferită, unde problemele „sufletului” animalelor sînt la rang de înaltă cinste, ca o expresie aleasă a raportului dinamic om – natură, un tărîm de verificare a universalității legilor vieții psihice, de explicare a rădăcinilor natural-istorice a comportamentului uman, de susținere a unor linii tradiționale de cercetare științifică fundamentală, de editare a unor reviste de specialitate etc. Acolo se știe foarte bine că „nici o cunoaștere a funcțiilor umane nu este posibilă fără observarea proceselor analoge din lumea animală; și invers, pentru înțelegerea comportamentului animalelor trebuie să reflectăm la conduita umană” (Buytendijk, p.88), că „tot ceea ce este animalic zace în noi; nu tot ce-i omenesc zace și în animale” (veche zicală chinezească), că fără controlul acestor resorturi animalice ale comportamentului, progresul în-civilizator al procesului tehnico-științific poate face din om fiara cea mai de temut pe Pămînt, pentru natură și congenerul de alături și nicidecum cea ființă superioară, aflată desupra naturii.

În organizarea edilitară a marilor metropole există implementate rațiuni superioare, care înseamnă valorificarea frumuseților naturii autohtone, a trecutului lor natural-istoric, a ineditului formei și comportamentului cîte unui animal. Sînt frumuseți naturale la concurs și complementare edificiiilor arhitecturale, care dau valoarea locului și oamenilor care locuiesc acolo. Pentru ele sînt create și întreținute muzee de științe ale naturii, grădini zoologice costisitoare, lăcașuri încăpătoare pentru manifestarea „sufletului” animalelor nu ca un scop în sine, ci pentru ca cetățeanul de rînd, anonim, să devină judecător independent al relațiilor omului cu natura. Pentru ele este o cale aleasă de cultivare a sentimentului de apartenență și identitate a omului la o anumită natură și societate, mult mai profund decît cel social-istoric, raportat doar la un lider politic sau altul, la o ideologie sau alta. Sînt metropole care contează pe valoarea și judecata dreaptă a cetățenilor ei, pe prestigiul și renumele dus de astfel de edificii culturale-științifice, de valorificare a frumuseților naturale, ale „sufletului” animalelor, care deși sînt extraestetice, în ele se găsesc energii spirituale imense, necesare atît în activitatea productivă nemijlocită, cît și în cea de echilibrare a raportului om – natură, de umanizare a acestuia.

Într-o instituție muzeală există șansa ca vizitatorul să descopere că viața psihică este mai veche decît omul, că animalele au avut „suflet” mai înainte de apariția omului pe Pamînt, că intervenția acestui „suflet” al lor animalic a fost decisiv ca să supraviețuiască, ca să se poată reproduce, să aibă grijă de pui. Cu acest punct de plecare, orice vizitator va putea concluziona că „sufletul” animal este ceva serios, că poate fi un obiect de cunoaștere distinct, că accesul și apropierea de acest domeniu de cunoaștere necesită eforturi și preocupări speciale, care implică investigație sistematică îndelungată, că apropierea de „sufletul” animalelor presupune sacrificii materiale și spirituale, necesită conceperea unor programe și metodologii experimentale speciale, care au însemnătate în mod egal cognitivă și existențială (nu în ultimul rînd, morală), cu valoare științifică fundamentală și aplicativă.

Termenul de „suflet” animal a fost aici inventat, destinat să cuprindă într-o formulare mai accesibilă o mare diversitate de forme de comportare a animalelor, manifestări cunoscute de oameni de multă vreme, multe nesistemizate, unele asemănătoare și adesea devenite interesante în raport cu comportamentul uman. A fost inventat nu dintr-o necesitate speculativă, de a reprezenta cu el o realitate fenomenală naturală proprie vieții psihice a animalelor și studiată de discipline științifice consacrate, ci pentru a asigura o punte de legătură între achizițiile intradisciplinare ale științei zoopsihologiei și etologiei și ceea ce în lumea atîtor iubitori și observatori ai comportamentului animalelor rămîne în continuare un fenomen deseori mistificat și antropomorfizat.

Cu termenul de „suflet” animal a fost înfruntat dualismul cartezian, atît de răspîndit astăzi în gîndirea oamenilor, de simplificare mecanicistă a modurilor diverse de comportare ale animalelor. Este o concepție care nu poate cuprinde și explica diversitatea mare de comportamente ce se manifestă în natură și cu atît mai puțin cum ajung ele să se reproducă. Acest termen s-a dorit a fi alături de cei care studiază caracterele comportamentale care se transmit peste generații, la fel ca și cele somato-morfologice, prin care comportamentele diverselor specii de animale sînt de neconfundat. Este un termen indispensabil pentru descrierea disponibilităților de reacție în fața situațiilor stimulative imprevizibile, a celor de articulare reflexă și plastică a com-

portamentului. Cu el se poate coborî în adîncurile metabolice ale celulei germinative și urca la cel al operațiilor mentale, proprii conduitelor inteligente. Termenul de „suflet” animal se pretează realizării unor supreme sinteze dintre comportamentul animal și cel uman, atît pentru valorificarea a ceea ce este animalic în comportamentul oamenilor, cît și pentru sesizarea și sancționarea situațiilor atunci cînd comportamentul omului își pierde identitatea umană, pe cea morală.

La avansarea termenului de „suflet” animal s-a mai avut în vedere considerarea unor situații experimentale aparte, ca acelea în care animalul este capturat din natură și amplasat în condițiile de privațiune, proprii condițiilor captivității. Multă vreme însemnătatea comportamentului acestor animale, ca posibili subiecți indicați de experiență, a fost ignorată, iar destinul lor pecetluit, acela de a muri acolo și nimic mai mult. Puteau deveni subiecți de experiență doar o dată cu deplasarea cercetătorului direct în natură, unde animalul a trăit dintotdeauna și unde acesta să studieze secvența de comportament care îl interesează. Acolo însă apropierea de animale este dificilă, ridică dificultăți tehnice și materiale deseori insurmontabile. De aceea, tot mai multe rațiuni se adună și justifică studierea comportamentului animalelor și în imediata vecinătate a omului, chiar cu prețul privării acestuia de libertate, al încărcării lui „sufletești” cu stigma încaptivării.

Pentru cercetătorul stăpîn pe zestrea tehnologică a preparatelor experimentale, a creării de condiții stimulativе și problematice, dificultățile întîmpinate la studierea lor în natură apar incomparabil mai mari decît cele dramatizate în condițiile captivității. Pentru acesta, încaptivarea nu reprezintă decît un caz particular de izolare experimentală, care în practică se obține greu și cu prețul unor imense sacrificii materiale. Pavlov, la vremea respectivă, întreaga lui viață s-a străduit să izoleze producerea reflexului condiționat într-un „Turn al Tăcerii”, ferit de alte acțiuni stimulativе perturbatorii. Dincolo de dificultatea limitării acțiunii unor astfel de agenți stimulatori perturbatorii se află diversitatea reactivă cu care se prezintă orice specie de animal, față de care interesul științific și cultural poate fi mult mai mare decît preconcepția stigmei încaptivării. Nici o tristețe „sufletească” nu poate fi atît de mare ca să împiedice un animal să se manifeste în acord cu zestrea cu care l-a hărăzit natura, care în instanța următoare să fie cuantificată experimental, cu nimic diferit decît se face în cele mai specializate laboratoare experimentale.

Pe de altă parte, tristețea „sufletească” acuzată și înregistrată la încaptivarea oricărui animal este o realitate de care nu trebuie făcută abstracție, care poate deveni cronică cu trecerea timpului. Constatată la animale, ea își păstrează valabilitatea și la oameni, unde privarea de libertate este dictată de norme juridice și este trăită cu atît mai dramatic dacă ele au fost nedrepte cu subiectul încaptivat. Interesant este că, la animale sau la om, orice semn de tristețe dispare la redobîndirea libertății. De aici poate rezulta o primă și pripită concluzie, de a face din încaptivare o metodă anume pentru cauzarea de suferinți „sufletești” (animalelor sau oamenilor). Dimpotrivă, dacă demersul de încaptivare este completat cu patru amendamente epistemologice, încaptivarea sau privarea de libertate poate deveni o metodă pertinentă ameliorării vitregiei condițiilor de captivitate. Pentru aceasta:

a. Animalele trebuie să aibă un statut aparte, al căror mediu de viață și comportare de origine să fie îndepărtat de cel al omului, care au ajuns în imediata vecinătate a omului grație unor sacrificii materiale și spirituale importante.

b. Demersul investigativ însuși să se elibereze de rigoarea algoritmic etapizată, proprie cercetărilor ultraspecializate, de valorificare situațională a tehnologiei stimulativă în domeniu.

c. În orice demers investigativ de acest fel, cercetarea aplicativă face cu necesitate corp comun cu cea fundamentală, iar metodele stimulativă folosite trebuie să contribuie la ameliorarea vitregiei acelor condiții de captivitate sau privațiune de libertate.

d. Deși cu răspunsurile lor subiecții încaptivați își reclădesc universul „suflețesc” natural, ele sînt ființe neconștiente, a căror intenționalitate are însemnătate minimă în direcționarea comportamentului.

Toate cele patru condiții conferă privării de libertate practicate o valoare euristică, decisivă pentru progresul cunoașterii științifice. Ele conduc cu obligativitate la ameliorarea vitregiei acelor condiții de captivitate și de apropiere a omului de „sufletul” animalelor.

Animalele aflate după gratii, în captivitate, au „suflet”. Mai înainte ca omul să le schimbe destinul prin capturare, ele au trăit în natură, unde s-au perpetuat independent de activitatea umană. Schimbarea condițiilor lor naturale de viață cu cele ale captivității are consecințe trupești, somato-viscerale și deopotrivă „sufletești”. Despre ele animalele nu pot să vorbească, însă trebuie să vorbească și să le reprezinte cercetătorul care le-a studiat. Obiectivele cercetătorului nu se pot limita doar la cele gnoseologice, de cunoaștere științifică, la descoperirea de noi reacții și legi de care ascultă „sufletul” respectivului animal. Acestea trebuie să se extindă și la cele de a le redată, prin condițiile stimulativă create, din libertatea lor de mișcare și acțiune naturală. Din acel moment, cercetătorul devine și om de cultură, un iubitor de natură, un luptător pentru libertatea acestora, o muză a lor.

Cu mai bine de un secol în urmă, Pavlov a făcut din cîini un subiect preferat al studiilor sale de învățare condiționată. Cînd aceștia salivau la auzul metronomului sau la aprinderea becului, dovedeau că au „suflet”, cu care anticipau că vor primi hrană, al unui animal care a concrescut cu omul din vremuri natural-istorice. Pavlov a creat numeroase preparate neurochirurgicale, care a implicat sacrificarea a mii de exemplare de cîini, cărora li s-a luat libertatea, au fost puși în hamuri, au fost obiect al unor intervenții neurochirurgicale pregătitoare, care să demonstreze legitatea naturală „sufletească” a condiționării. Cîinii au fost pur și simplu sacrificați pe altarul științei, la fel cum oamenii au fost sacrificați pentru construirea societății comuniste. Măcar de pe urma sacrificării cîinilor a rămas o învățătură și o statuie a unui cîine, comandată de Pavlov și amplasată în curtea institutului, în memoria suferințelor lor.

Cînd studiile au ca obiect comportamentul unui animal sălbatic, care putea să trăiască foarte bine în natură, lucrurile se complică foarte mult. În această situație, rezultatele științifice sînt menite să confere animalului respectiv valoare, peste cea investită în capturarea și transportul lui în respectivul amplasament experimental. Prezența lui nu mai este acolo doar o problemă a unui cercetător, ci devine una de conștiință a unei întregi comunități, a unei anumite stabilități a raportului om – natură. Este vorba aici de o valoare euristică și cognitivă a animalului, capabilă să adune contribuțiile materiale și sufletești ale unei întregi comunități, să pună în funcțiune uriașe energii spirituale. În această situație, animalul și „sufletul” acestuia reprezintă un simbol, a unui anume loc de lume, pentru un anume echilibru om – natură.

Multe din problemele „sufletului” animal au fost în prealabil întâlnite și preluate din psihologia populară. Aici „sufletul” animal îmbracă forma unor veritabile totemuri sau, mituri, cu simboluri magice atribuite animalelor, care ajung a fi sacralizate, mistificate de popoare întregi. După modurile variate de comportare a animalelor de acest fel, se știe, s-au legat și se leagă veritabile profeții, cu numeroase superstiții, cu întrupări în animale a unor duhuri, cu virtuți sau facultăți mentale deosebite atribuite acestora, cu care puteau fi înzestrate pe drept și pe nedrept. Pe coiful sau pe scutul vechilor vikingi, greci, romani, daci era zugrăvit un zimbbru, un leu etc. Pe emblema vechii Dobroge era încrustată forma grațioasă a unui delfin; monedele histriene aveau încrustate pe anvers corpul unui delfin; corăbiile diverselor popoare antice aveau sculptate în provă forma feroasă a unui monstru marin; vacile, în actuala Indie, sînt considerate animale sacre; emblema actuală a României conține aceleași forme grațioase ale unei perechi de delfini ieșiți din apă. Sînt realități fenomenale incontestabile, trăite din plin la nivelul conștiinței oamenilor.

Cîntatul cocoșului pentru mulți mai are o valoare doar de simbol. Mii de ani însă, pînă să se ajungă la producerea ceasornicelor în serie, pentru oameni acest comportament natural al cocoșului a reprezentat un reper temporal valoros, pentru a-i trezi să plece la muncile cîmpului sau pentru a-și face rugăciunile. Comportamentul cocoșului este unul la fel de real și obiectiv pe cît cel „muncitor” al albinelor, de construire a fagurilor, care le servesc în mod egal ca hrană și ca adăpost. Păsările se comportă într-un fel interesant, albinele în alt fel. Cu o dibăcie aparte, păianjenii își țes pînza în cîte un colț de clădire, ca să intre în ea o muscă rătăcită din eternul camerei și pe care s-o poată ulterior devora. Mai încolo, sub streșină, se poate vedea o rîndunică adunînd noroi ca să-și clădească cu migală cuibul, pe urmă va aduna insectele prinse în mare viteză și le va aduce ca hrană puilor. Sînt comportamente de mult cunoscute, cu mult înainte de descrierea lor în manualele sau tratatele științifice de astăzi. Firește, acestor cunoștințe li se adaugă astăzi documentarele TV, în care poate fi observat „pe viu” comportamentul migrator al somonilor, sacrificiile pe care le fac ca să urce în amontele rîurilor, pentru ca în apele curate de la izvoare, feriți de riscul de a fi mîncăți de alte specii de pești, cei rămași în viață își depun materialul de reproducere, icrele. La fel mai încearcă și sturionii noștri, să urce amonte de Dunărie pînă în zona Porților de Fier, unde au migrat întotdeauna, pentru a-și depune acolo icrele pe fundul stîncos și bine ventilat de apele repezi ale cazanelor. Același lucru îl încearcă și anghilele din apele mării și din cele dulci din Deltă sau din cursul inferior al Dunării, să se ducă spre Marea Sargaselor, la o distanță de cca 11 000 km, unde să-și depună icrele, la adîncimi de peste 300 m și pe urmă să moară. Sînt reacții sau acțiuni comportamentale cu desfășurare spațio-temporală amplă, cu rădăcini organice profunde, deseori asemănătoare celor zgîndărite în zilele noastre de filmele sexy și porno, care scapă controlului imediat al conștiinței, cu mare putere impregnantă și de influențare ulterioară a întregii conduite individuale și de grup.

Comportamentele animalelor sînt reale, deseori trecute în categoria exotismelor, ca reprezentative pentru ceea ce aici este numit „sufletul” animal. Deseori ele sînt greu de clasificat și integrat științific, de comparat cu comportamentul uman. Șirul exemplurilor este foarte lung, care în final îl include și pe om, cu o bogăție sufletească fără egal, cu o mare diversitate reactivă, cu multe particularități doar ale lui, ca ființă care aparține

naturii în care trăiește și din care s-a străduit mereu să se desprindă. Există asemănări surprinzătoare între mișcările nou-născuților de om în căutarea sfîrcului mamei cu cele ale tuturor mamiferelor superioare. Poate să surprindă pe mulți superioritatea acuității vizuale a vulturului în raport cu cea a omului. Diferențială va fi însă sensibilitatea fără egal a omului la diferențele semnalizatoare ale agenților stimulatori, la cele de însemnătate semantică a acestora. Cu atît mai mult cînd acestea vor antrena reacții vegetative profunde, la nivelul glandelor stomacului, ficatului sau suprarenalelor.

Pornind de la aceste fapte, orice om se poate întreba cu temei asupra apartenenței manifestărilor etichetate aici generic ca „suflet” animal, de apartenență a acestuia la natură sau la conștiința umană. Cît de exotică ar fi producerea și direcționarea vieții și a comportamentului animalelor, ele sînt de neconceput în afara naturii, a legilor ei de organizare, care funcționează independent de om, de trăirile și gîndurile lui. Pe de altă parte, numeroase manifestări comportamentale, care se produc și se reproduc în habitatul uman, nu pot fi găsite în natură. Ele sînt considerate produse antropomorfe sau ale conștiinței umane, rezultatul transformărilor pe care omul le-a făcut în natură, prin care a influențat viața și comportamentul multor specii de animale. Apar puncte de vedere distincte, acela al naturalistului – pentru care manifestările de comportament de orice fel aparțin de natură, și cel al sociologului – care în aceste manifestări va încerca să evidențieze intervenția factorului antropic uman. La mijlocul drumului dintre ei se află moralistul, care va încerca să dea sens și să explice semnificația transformărilor favorabile și nefavorabile din raportul om–natură.

Problema „sufletului” animalelor este în cea mai mare parte una de conștiință, de atitudine a omului față de natură, față de viața psihică a animalelor. Originea acestei legături se pierde în vremuri istorice îndepărtate, cînd încă natura acționa asupra lui atotputernică și dominantă. Între timp, omul în fața naturii și a „sufletului” animalelor s-a remarcat ca un distrugător, care a făcut să dispară pentru totdeauna multe specii de animale. Din rațiuni de conștiință, omul se vrea acum tot mai mult un aliat cu natura, protector al acesteia, încercînd să reclădească instituțional frumusețile ei, să îmbuneze relațiile sale cu natura. Cele mai feroase animale ale naturii (șerpii, felinele mari, rechini) încep să se bucure de protecție, omul s-a convins că are de cîștigat mai mult să le aibă în viață, decît să se trezească singur pe Pămînt, ceea ce ar însemna și sfîrșitul lui ca ființă aparținînd naturii. Din postura atotputernică și superioară în natură, rațiunile morale îl îndeamnă să dezvolte programe educaționale, de protecție a naturii, de dirijare a comportamentului animalelor în condițiile de captivitate. În multe părți ale Globului există spitale, asistență medicală specializată, servicii funerare – toate destinate animalelor de companie –, în timp ce oamenii ajung să moară pe stradă mai rău decît animalele². Ele trec prin conștiința omului, includ preocupări variate, inclusiv pe cele de cultivare a unor rase de cîini distincte prin mersul lor țanțoș, fie de tip masculin, fie feminin. Sînt probleme de conștiință, incapabile să evalueze locul unor astfel de animale în raport cu omul, să aleagă mijloacele și atitudinea adecvată pentru a ține sub control existența cîinilor comunitari, nu mai puțin a sutelor de mii de șobolani din canale, ca și cea a altor specii de animale generatoare de disconfort.

² Rezistența dovedită de multe societăți de protecție a animalelor față de eutanasierea cîinilor comunitari, vagabonzi, bolnavi, agresivi este o probă de inconștiență, de sărăcie sufletească în raport cu natura, cu semenii.

În ordinea de mai sus, „sufletul” animalelor se face dependent de fantezia creatoare a omului, creator de desene animate sau de trucaje de cinema. Sînt imaginate și realizate pe banda magnetică sau pe peliculă cele mai năstrușnice moduri de comportare a animalelor. Dacă în urmă cu un secol-două ele erau doar personaje de fabule și povestiri, acum au devenit personaje vii și atractive pe ecranele televizoarelor. Rățoiul Donald, șoricelul Mickey, ursul Baloo, pantera Bagheera aflate în intimitate cu o fetiță sau cu un băiețel ca Mowgli sînt tot atîtea personaje deja consacrate. Oportunitatea prezenței lor pe ecrane – și deci în familiile noastre – nu mai este o problemă discutabilă. Viața „sufletească” a acestor animale face parte din viața noastră, la care ținem și de care nu ne putem dispensa. Simboluri de acest fel ajung să-l reprezinte pe om în amenajările vivariilor, a delfinariilor, unde animalele sînt personaje reale, au nume propriu, devin personaje de legendă.

Tabloul schițat mai sus asupra „sufletului” animal, asupra interesului pe care îl poate trezi, este departe de a fi exhaustiv. Pentru unii poate este inacceptabil, cu deosebire pentru cei care ignoră sau neagă existența psihicului animal, a însemnătății acestuia ca parte a antropologiei culturale, ca parte a raportului om–natură, cu însemnătate pentru prezervarea echilibrului acestui raport. Pentru alții însă, problemele „sufletului” animal sînt reale și de actualitate, cu toate valențele sale euristice și epistemice. De spiritul acestuia este pătrunsă funcționarea unor instituții muzeale, oceanografice sau universitare, reproducerii acestuia i s-au dedicat cercetători români de marcă și pentru cultura științifică universală, cum a fost E. Racoviță, Gr. Antipa și nu în ultimul rînd, M. Băcescu.

2. Despre viața instinctivă și inteligentă

După recunoașterea existenței unui „suflet” animal în natură și societate, pasul următor este cel de a realiza demersuri sistematice pentru a-l cunoaște, de a putea realiza cu acesta judecăți analitice și de comparație, pentru a identifica și aprofunda problemele sale specifice într-un domeniu de cunoaștere distinct. Astfel se delimitează drumul spre cunoașterea suportului natural-istoric al întregii vieți subiective, un pas care necesită însușirea a două categorii conceptuale cu valoare generică, cele de *instinct* și *inteligentă*.

În spatele acestor două categorii conceptuale de *instinct* și *inteligentă* se ascunde un trecut plin de dispute, între gînditorii diferitelor domenii ale științelor naturii și ale celor sociale. Însemnătatea dată celor două concepte a fost cînd diferită, cînd admisă, cînd respinsă, în funcție de mecanismele propuse pentru explicarea reflectării psihice, aflate la baza controlului și autocontrolului acțiunilor psihice, de locul rezervat omului în natură și în societate. Asimilarea lor s-a făcut cu atît mai anevoios, cu cît era vorba de un animal aflat pe o treaptă mai înaltă a ierarhiei de organizare a materiei vii, cu cît aceasta avea un sistem nervos mai bine dezvoltat, cu cît comportamentul acesteia se încărca cu mai multă substanțialitate subiectivă, cu cît mai mult activitățile desfășurate erau capabile de a se „interioriza” și de a se „instrumentaliza”, de a îndeplini funcții superioare conativ-cognitive.

Drumul spre explicarea reflectării psihice, spre un nivel superior psihic de organizare a activității este anevoios și trece pe la însușirea acestor două categorii concep-

tuale, de *instinct și inteligență*. Parcurgerea lui s-a făcut cu importante sacrificii materiale și spirituale, indispensabile înțelegerii ansamblului mereu reînnoit al raportului organism – mediu – ca parte a sistemului viu, al raportului subiect – obiect – ca parte a sistemului psihic. Prin ele, activitatea de reflectare se poate raporta la rădăcinile sale profunde viscerale, hormonale, poate cuprinde formele diverse în care viața psihică se manifestă, pot fi approximate originile pre-psihice ale reflectării. Sînt categorii necesare totodată pentru identificarea și explicarea formelor complexe de comportare a animalelor, prin care acestea se aseamănă și se deosebesc de comportamentul uman, prin care ele pot fi considerate germeii din care s-au născut și dezvoltat reflectarea psihică umană.

Reflectarea psihică este posibilă grație mecanismelor neuronale, care sînt cu atît mai specializate, cu cît sistemul nervos este mai evoluat și mai bine organizat. Aceeași realitate înconjurătoare este reflectată altfel de speciile diferite de animale. Sînt diferențe realizate la nivelul receptorilor, al tiparelor de răspunsuri acționate, al selecției stimulilor. Universul dominant de reflectare al unei maimuțe este cel vizual, al unui delfin este cel auditiv, al unui cîine este odorific. De aici însă nu rezultă că maimuța nu aude sau că delfinul nu vede, doar că mecanismele neuronale de procesare a informațiilor sînt specific comutate pe anumite modalități senzoriale. De asemenea, este reflectată diferit lumea la același animal, în funcție de stadiul de dezvoltare ontogenetică a sistemului nervos, diferit la naștere, la pubertate sau la ultima vîrstă a vieții. Ținînd cont de această însemnătate a nivelului de perfecționare și organizare a sistemului nervos, cercetătorul poate proba cît de deplasată este pretenția multor naturaliști ca un animal, aflat pe o treaptă inferioară a scării de evoluție filogenetică, să reflecte la fel ca și cel aflat pe o treaptă superioară. Ceea ce reflectă o hidră de apă nu poate să reflecte un gîndac, o șopîrlă să reflecte la fel ca o pasăre, un delfin să reflecte asemenea unui om. Este o diferență dată nu atît de perfecționarea structurilor propriu-zise ale sistemului nervos, cît de ceea ce la acest nivel se conservă ca experiență filogenetică, ca disponibilitate reactivă potențială, care sînt generic cuprinse în categoria conceptuală de *instinct și de inteligență*

În reflectarea psihică există, de asemenea, mari diferențe în ceea ce privește conținutul subiectiv al acesteia. Imaginea proprie reflectată într-o oglindă de masculul unui pește Anabantid (de exemplu, un *Betta splendens*) și cea a unui mascul de maimuță lider peste o comunitate din care face parte, poate să se asemene foarte mult prin intensitate. După un timp însă, diferențele vor fi din ce în ce mai mari, atît în ceea ce privește „gestionarea” impulsului de bază, cît și prin disponibilitățile de control și autocontrol asupra mișcărilor dezvoltate, prin conținutul subiectiv al acestei reflectări, prin articularea răspunsurilor date la acțiunea aceluiasi agent stimulator. Altceva va vedea fiecare dacă vor fi puși să se privească în oglindă, fapt care necesită o activitate de procesare a informațiilor recepționate mai perfecționat. Această performanță este dependentă de un nivel superior de perfecționare a sistemului nervos central, ca și de o disponibilitate superioară de articulare plastică a comportamentului, generic reprezentată în categoria conceptuală de *inteligență*.

Pentru realizarea reflectării senzoriale astăzi, sînt invocate mecanisme neuronale perfecționate, completate de altele psihologice, de integrare senzorio-perceptivă, unele specific umane. O întreagă experiență științifică a fost dobîndită pentru explica-